
Grzegorz Białkowski (1932) - teoretický fyzik, autor mnoha odborných publikací a několika svazečků básní. Od roku 1984 rektor Varšavské university.

Res Publica - nezávislý kulturně politický měsíčník, vydávaný tiskem s oficiálním povolením.

Petr Fidelius

PŘESTAVBA V ZRCADLE KOMUNISTICKÉ ŘEČI

Zdá se, že s heslem "přestavby" vstupuje do jazyka komunistické moci jakýsi nový prvek. Zda tomu tak skutečně je, toť otázka, kterou je načase prozkoumat.

Správná odpověď na tuto otázku může mít značný význam pro formování praktických politických postojů. K rozhodujícím předpokladům úspěšné politiky patří zajisté schopnost vytvořit si adekvátní obraz o povaze a skutečných záměrech protivníka. Dlouholetým studiem oficiální propagandy jsme dospěli k přesvědčení, že v tomto ohledu je nejspolehlivějším pramenem poznání právě to, co komunistický režim sám o sobě vypovídá. Způsobuje to ona podivuhodná vlastnost lidské řeči, jež spočívá v její transcendenci. Řeč vždycky přesahuje toho, kdo jí užívá. Tím je dána faktická nemožnost totální lži, a proto i totalitní propaganda, tento dosud nejdůslednější a nejdalekosáhlejší pokus o účelovou manipulaci jazyka, končí posléze fiaskem. Ovšem, aby se toto fiasco stalo zřejmým, nesmí se propaganda podceňovat, nesmí se brát jako obyčejné, banální lhaní; musí se naopak pozorně studovat, aby se odkryly její stavební principy.

Řečí komunistické moci zde míníme onen nutkavý monolog, jež režim vede za účelem sebeospravedlnění. "Komunistická řeč" je tedy pojem širší než "propaganda" sensu stricto. Ostatně v řeči, kterou vede komunistická moc, už dávno nejde o to propagovat nějaké pozitivní ideje, přesvědčovat někoho o nějaké pravdě. Jazyk tu není nástrojem přesvědčování, nýbrž nástrojem moci. Nejde tu o žádné šíření myšlenek, spíše naopak, o ochromení samotné schopnosti myslet.

K tomu se ještě dostaneme. Užíváme-li tedy tu a tam i nadále termínu "propaganda", děláme to vlastně jen ze setrvačnosti (snad je to i takový drobný ústupek oficiálnímu úzu).

Vraťme se však k tvrzení, že slovo je živel transcendentní, a jeho totální korupce je proto nemožná. (To není zbožné přání, nýbrž zkušenost, které jsme nabyli právě studiem "propagandy".) Díky tomu je komunistická řeč nedoceníitelným zdrojem informací o režimu samotném. Kdyby komunistický režim pracoval mlčky, byl by do značné míry záhadnou sfingou. Cosi jej však nutí, aby povídal. A protože je to režim dokonale sebestředný, do sebe zahleděný a jedině na svém vlastním trvání doopravdy zainteresovaný, - ať říká cokoli, mluví vlastně pořád o sobě. Nestačí mu holý fakt neomezené moci; neustále nastavuje sám sobě zrcadlo, aby se ujistil, že je nejmoudřejší, nejspravedlivější, nejhumánnější, nejpokrokovější atp. Ukazuje se však, běda, že řeč je zrcadlo zrádné; slovo se nedá tak snadno zotročit jako člověk. Naoko poddajně plní všechny úkoly, jež se mu ukládají, přitom však - učiněný double agent - zůstává stále ve službách pravdy. A tak paradoxním výsledkem celé té slovní mimiky je to, že nám režim bezděky poskytuje sám o sobě spoustu informací, které bychom si jinak stěží mohli opatřit. A jsou to informace zaručeně věrohodné, získané přímo od pramene, nelze je tedy diskvalifikovat poukazem na pochybný původ. Jakoukoliv jinou, nezávislou informaci může režim odmítnout jako pomluvu a zlovolné očerňování. Tady to udělat nemůže, neboť by musel připustit dosti trapnou skutečnost, že "očerňuje" sám sebe.

Je tedy docela smysluplné hovořit o pravdě komunistické řeči, pokud tím míníme obraz, jež tato řeč podává o svém producentu. Vydobýt tento obraz z celé té záplavy verbální produkce, toť úkol analytika, jenž musí soustavně zkoumat ono zrcadlo, které si režim nastavuje, a dešifrovat jeho poselství. Není to vždycky snadné, čím - - - - - , obratnější a zkušenější propagandista, tím méně je tento obraz čitelný; odměnou za veškerou námahu je však analytikovi skutečnost, že jeho práce skýtá často požitek srovnatelný s tím, jež přináší detektivní pátrání (k čemuž lze s uspo-

kojením poznamenat, že žádný doktor Moriarty se v komunistické "propagandě" zatím nevyskytl).

x x x

Dosavadní metoda komunistické propagandy, dovedená dlouholetou praxí až na samý práh dokonalosti, byla založena na tom, že se staré, klasické politické pojmy užívaly v novém, "diametrálně odlišném" významu. Šlo tu v zásadě o velice originální, důsledné a systematické využití obecného fenoménu sémantické inflace.

Tradiční modus operandi komunistické řeči vychází z principu jaderne redukce, podle něhož je možno redukovat celek na jádro, aniž se přitom mění kvalita ("podstata") věci. Nejlépe to lze pozorovat na ústředním pojmu "lid", jehož jádrem jsou "pracující" (tzv. pracující lid), jádrem pracujících je pak "dělnická třída", jejíž jádrem je zase "strana". Samotná strana (ve smyslu "členských mas") má svoje "zdravé jádro", jehož funkcí je odolávat v krizových situacích ideologickým sovům; jádrem zdravého jádra je konečně stranické "vedení", tj. množina "vůdců", jež může být za příhodných historických podmínek redukována na Vůdce jediného. Onou "podstatnou" kvalitou, jež zůstává při všech redukcích zachována, je to, že "lid" hraje nutně "pokrokovou" úlohu v dějinách (říká se tomu, že "tvoří dějiny"). Tato bytostná "pokrokovost" je definována souladem jeho "objektivních" zájmů se "zákony dějinného vývoje". Je ovšem nasnadě, že "lid" může být v procesu vývoje společnosti skutečně aktivním činitelem, neřkuli "vedoucí silou" teprve tehdy, když si své "objektivní" zájmy uvědomí a přijme je za vlastní. Tyto zájmy totiž nejsou bezprostředně zřejmé, lze je nahlédnout toliko na základě vědeckého poznání historických "zákonů".

A tady je ten podivuhodný háček, na němž je zavěšena celá konstrukce komunistické propagandy. Jak totiž ukazuje historická zkušenost, lid není sám od sebe schopen (nemá k tomu potřebnou vědeckou kvalifikaci) své "objektivní" zájmy rozpoznat, ba co víc, snadno podléhá nejružnějším domnělým, "subjektivním" zájmům, a pro kdejakého demagoga

je pak hračkou, přimět ho, aby jednal proti svým zájmům "nejvlastnějším". Aby tedy lid mohl uvědoměle hrát svou "pokrokovou" úlohu a být tak v pravém slova smyslu "lidem", potřebuje nutně neustálé vedení: v tom netvoří výjimku ani "stranické masy", i když míra jejich "uvědomělosti" je vzhledem k ostatním vrstvám "lidu" relativně nejvyšší, neboť ani ony nemají nezávislý přístup k historické pravdě. Výlučnými znalci "zákonů" jsou straničtí "vůdcové" (jejichž počet je v zásadě redukovatelný na Vůdce jediného), a proto jedině oni mohou obstarávat nezbytné řízení "lidu", ukazující mu vždy konkrétně, za co má "bojovat" (srv. slavné Leninovo podobenství o dirigentu a orchestru).

Implikace tohoto pojetí "lidu" jsou nabíledni:

1. Toliko "strana" (rozuměj stranické vedení), vyzbrojena znalostí "zákonů", je s to "objektivně" rozsoudit, co je "pokrokové" (tj. v souladu s cílem dějinného vývoje) a co "reakční" (tj. co je s tímto cílem v rozporu). Může tudíž pružně rozhodovat, kdo v daném okamžiku dějin do "lidu" patří a kdo nikoliv. Například v etapě před získáním moci lze do "lidu" velkoryse zahrnout třeba i tzv. demokratickou buržoazii, kdežto v situacích, kdy se etablovaná již komunistická moc cítí ohrožena ve svém "vůdčím postavení", lze pozastavit členství v "lidu" dokonce i masám (svedených) pracujících.

2. Toliko "strana", díky své znalosti "zákonů", může "objektivně" stanovit, co je v zájmu "lidu". Proto "strana" vždycky "vyjadřuje zájmy lidu", a je tedy jeho jediným oprávněným mluvčím. Na tom nic nemění ani empirický fakt, že se "strana" někdy "subjektivně" mylí (arciže jen dočasně). "Strana", která by zájmy "lidu" nevyjadřovala, to by byla pojmová kontradikce a historická absurdita.⁺)

⁺) Víme ovšem, že stejně jako přírodní zákony, ani zákony společenského vývoje nepůsobí zcela bezvýjimečně. Nemělo by nás proto překvapovat, že "složité podmínky" současného světa mohou v krajním případě zplodit i takovouto anomálii: např. v Afghanistanu provedla "strana" r. 1978 s podporou většiny "lidu" tzv. dubnovou revoluci, a nyní, po deseti letech, se ukazuje, že to byl "v podstatě vojenský převrat", za němž stála pouze "nevelká skupina" (viz RP 9.2.1989, s. 6). Anomálně se v tomto ohledu vyvíjí rovněž situace v současném Polsku.

3. "Lid" se stává realitou a v reálné existenci setr-
vává pouze za pomoci a pod vedením "strany", totiž stranic-
kých vůdů, kteří jsou ex definitione vždy nejvlastnějším
jádroem "lidu" (v některých situacích dokonce sami o sobě
tvoří "všechn lid"), neboť oni na základě své znalosti
"zákona" vždy vědí, jaké jsou jejich "objektivní" zájmy.
Teoreticky i jeden jediný vůdce může "jevově" ztělesňovat
"podstatu" všeho lidu.

4. Zájmy stranického vedení jsou "objektivně" vždy
zájmy všeho lidu neboli celé společnosti, čímž se mimo ji-
né potvrzuje bytostná nezištnost komunistické moci.

Jak je vidět, předpokladem operativního užití jaderné
redukce je platnost jiného, základnějšího principu, totiž
implicitního principu neomylnosti. Ten sice nebyl nikdy vý-
slovně formulován (ona by taková neskromnost nepůsobila
dobrým dojmem), tvoří však nezbytnou podmínku logické sou-
držnosti veškeré komunistické řeči. Zejména bez něho nelze
ospravedlnit nárok na vedoucí úlohu, kterou si "strna" ve
společnosti vyhrazuje.

Svůj nárok na "vedoucí úlohu", a tedy i na monopol mo-
ci, nezbytný k jejímu účinnému uplatnění, může "strana"
vposledku legitimovat jen tím, že má monopol na pravé vě-
dění, monopol "vědeckého poznání dějin". To je základní
axiom, jež nelze nijak dokazovat; ten monopol jí prostě
přisoudila sama Historie. Tady bychom se točili v logickém
kruhu: protože ovládla "zákon", je "strana" povolána k ve-
doucí úloze, přitom však její vedoucí úloha je už předem
součástí "zákona" - vždyť přece, jak ví každý propagandistic-
ký elév, "základním zákonem rozvoje socialismu je vedoucí
úloha strany".

"Strana" je tak jediným možným vůdcem na cestě "pokro-
ku". Ovšemže i tento vůdce, při vší znalosti "zákona", může
někdy šlápnout vedle, dopustit se jistých "omylů"; vždyť
i stranické vedení se koneckonců skládá jen z lidí, kteří
podléhají různým lidským slabostem; v takovém případě však
zase jediné "strana" je schopna a oprávněna vzniklý nedo-
statek odstranit, neboť ani to se nedá udělat bez "vědecké-
ho poznání" skutečností.

Krátce řečeno, "strana" vládne proto, že ví (zejména vždy ví, jak napravit své vlastní chyby). A poněvadž je v tomto svém Vědění zcela osamocena, nezbývá jí, než aby vládla sama. Je to sice přetěžký úděl, ale co naplat: každý musí hrát svou historickou úlohu. A úloha, kterou dějiny předepisují "straně", spočívá právě v tom, aby byla "mozkem společnosti". "Je to objektivní poslání vyvěrající ze zákonitostí společenského vývoje."

Věrným a obětavým plněním své úlohy "strana" zajišťuje a garantuje společenský řád, který se nazývá "socialismus". Je to společenské zřízení, které, jakmile se jednou podařilo je nastolit, stává se "nezměnitelným" a "nedotknutelným"; to znamená, že žádný jiný řád už nepřichází v úvahu: jedinou alternativou vůči "socialismu" je "rozvrat", "anarchie". Proto se "strana" nemůže dělit o moc s někým jiným, s někým, kdo neví: otvírala by tak dveře "chaosu" a "anarchii". Kdyby "strana" přenechala vládu někomu jinému, neomluvitelně by se prohřešila před tváří Dějin, neboť celá společnost by rázem ztratila jasné povědomí o svých "nejvlastnějších" zájmech, a bezhlavě by sešla s cesty "pokroku".

Přes všechny peripetie "omylů" a jejich pracného "napravování" tedy platí, že společenský řád, jejž "strana" zajišťuje, je "objektivně" dokonalý, stejně jako "strana" je "objektivně" neomylná; od deformace k deformaci, "socialismus" se objektivně neustále "rozvíjí". Všechny "kazy", "nešvary" a "nedostatky" pramení ze "subjektivní" nedokonalosti těch, kdo stranická rozhodnutí na různých úrovních provádějí; nelze bohužel zcela vyloučit ani tu eventualitu, že se subjektivně neschopný soudruh dostane do vedoucí funkce, to ale "strana" vždycky dříve či později objektivně rozpozná a nedokonalého soudruha přemístí.

Takto se v komunistické řeči uplatňuje princip redukce systémového na osobní, který je, jak vidno, pouhým důsledkem a nezbytným doplňkem implicitního principu neomylnosti.

Jakmile si osvojíme toto interpretační minimum, všechno nám do sebe najednou začne logicky zapadat: komunistická řeč začne dávat smysl. Pak už nás nemůže překvapit, zjistíme-li, že například "demokracie", definovaná jako "účast lidu na

řízení", znamená v tomto jazykovém kódu prostě a jednoduše "ztotožnění se záměry a metodami strany". Takže chceme-li být "subjekty řízení", musíme se zcela a bezvýhradně podrobit stranickému vedení; z čehož pak vyplývá, že hlavními "demokratickými" právy je právo souhlasit a právo pracovat: svým souhlasem se podílíme na řízení, jak už bylo řečeno, nu a svým "pracovním nadšením", resp. "pracovním hrdinstvím" (ale i pouhou "poctivou prací") dáváme konkrétní podobu tomu, s čím se ztotožňujeme. Takovéto pojetí "demokracie" je vskutku "diametrálně odlišné" od všeho, co jsme si pod tímto slovem dosud představovali, ale řekněte upřímně: není tím skvěle vystiženo, oč v tomto "nedotknutelném zřízení" vlastně běží? Žádný vnější pozorovatel by to nesvedl popsat lépe než sama oficiální propaganda.⁺)

Anebo vezměme pojem "stát", který se tu definuje jako "mocenský orgán pracujícího lidu". Víme-li už, jaké mínění chová propaganda o lidu vůbec, uhodneme docela hravě správné řešení: Co by si ubohý lid počal se svým orgánem, kdyby tu nebyl někdo, kdo by mu říkal, jak a k čemu ho má užívat? Tímto vědoucím činitelem nemůže být nikdo jiný než "strana", a je tedy logické, že právě ona musí bdít nad správným fungováním tohoto orgánu. I tady platí základní pravidlo, které stanoví, že ten, kdo je vědoucí, musí být vedoucí: díky tomu se "strana" neustále pere s problémem, jak to udělat, aby svůj vlastní mocenský orgán "řídila, ale nenahrazovala".

Teď už také snadno pochopíme, jak je možné, že např. zpochybňování vedoucí úlohy "strany" je postojem "protilidovým" či "protispolečenským", a že dokonce zpěv státní hymny na Václavském náměstí může být za jistých okolností činem "protistátním".

x x x

Tento proces, v němž si komunistická řeč přivlastňuje klasické politické pojmy, podsouvajíc jim docela jiný, "diametrálně odlišný" význam, má svou vlastní, dosti dlouhou historii, která dosud čeká na podrobné zpracování. Vyslovme

⁺) Vezměme například výrok "demokratické je to, co slouží zájmům lidu": stačí aplikovat třetí stupeň jaderné redukce, a dostaneme tu nejautentičtější definici "socialistické demokracie".

zatím jen hypotézu, že počátky tohoto vývoje spadají do období, kdy komunistický režim nabývá totalitního charakteru; kdy se již vyčerpaly možnosti revolučního nadšení kombinovaného s brutálním násilím, a hlavním nástrojem ovládnutí se stává jazyk.

Revolucionář je člověk idejí (či spíše jedné Ideje), bojuje za uskutečnění určitého ideálu; často se přitom neštítí žádné podlosti, jedná však ve jménu určité doktriny, o níž chce přesvědčit ostatní. Řeč je mu proto stále ještě prostředkem komunikace, vždyť aby mohl lidi přesvědčit, musí se s nimi dorozumět.

Totalitní vládce je člověk jiného ražení: nemá už žádnou ideu, pro niž by se angažoval, jde mu jen o to, aby vládl, a to pokud možno totálně; jediným jeho ideálem je neomezená, totální moc. Nepotřebuje tedy už nikoho přesvědčovat; stačí mu pouhá poslušnost. Totální moc předpokládá ovšem na druhé straně totální poslušnost. Jak jí docílit? Fyzický teror má své meze, neboť nejde o to člověka tělesně či duševně zničit, nýbrž jen zlomit a zastráhit; musí však zůstat naživu a uchovat si zejména pracovní výkonnost. Z dlouhodobého hlediska je tedy nutno ovládnout lidskou mysl. Ale jak na to? Diktovat jí určité schválené obsahy, které by ji zahltily natolik, že bude neschopna pohybu - to by byla sisyfovská práce; k totálnímu ovládnutí nestačí klasická metoda indoktrinace, neboť ta vychází pořád ještě z modelu přesvědčování (byť neobyčejně intenzivního a koncentrovaného), a tedy komunikace (byť jen jednosměrné). Problém je v tom, že se nedá úplně a natrvalo zabránit, aby do lidské mysli nepronikaly obsahy jiné, cizí, nežádoucí - ať už z vnějšího, netotalitního světa, nebo z minulosti, z dějinné paměti ovládaných: a pak vám sebelstivější argumenty ani sebedůmyslnější dialektika nezaručí, že nad tím člověk nezačne přece jen přemýšlet. Je třeba zařídit věci tak, aby člověk na takovéto podněty vůbec nereagoval; nemůžeme-li je zcela vyloučit, musíme dosáhnout toho, aby lidská mysl vůči nim byla imunní. Nemůžeme-li rozhodovat o tom, jak má člověk myslit, pokusme se v něm oehromit samotnou schopnost myšlení. Kdo nebude schopen samostatně myslet, nebude soho-

pen ani samostatně jednat, a bude tak maximálně splňovat podmínku totální poslušnosti.

Myšlení je závislé na řeči: řeč je to, jež dává myšlen-
ce tvar a zároveň prostředkuje spojení mezi lidskou myslí
a světem. Myšlenka pouze myšlená je pořád ještě "ve stavu
zrodu", více méně vágní mlhovina; něco nedodělaného; hotová
je teprve tehdy, je-li vyslovena. Tím se dosáhává do konfron-
tace s realitou, jak si ji člověk svou zkušeností osvojuje.
A jak si ji osvojují ti druzí. Teprve v této konfrontaci
se ukáže, zda moje drahá myšlenka opravdu za něco stojí.
Většinou v té zkoušce neobstojí: ukáže se, že je třeba ji
předělat, "přemyslet".

Pak ovšem nesmírně záleží na tom, nakolik je jazyk,
tento privilegovaný nástroj dorozumění, vskutku spolehlivým
prostředníkem. Na první pohled se k tomuto úkolu nezdá pří-
liš způsobilý, vždyť jeho charakteristickým rysem je mnoho-
značnost, polysémie. Vztahy mezi našimi pojmy a představami
a mezi slovy, která je mají vyjadřovat, jsou napjaté a ne-
klidné, jsou v neustálém, byť neznatelném pohybu. Jazyk je
pro myšlenku nepostradatelným prostředkem vyjádření, záro-
veň ji však vždycky více či méně zrazuje. Tato "nedokona-
lost" je ale pro myšlení koneckonců blahodárná: nemůžeme-
li své pojmy, jimiž se světa zmocňujeme, představy, které
si o něm utváříme, vtělit do slov jednoznačným a trvale
platným způsobem, nutí nás to, abychom je neustále "kladli
v potaz", revidovali je znovu a znovu je "pře-mýšleli".
Právě proto, že lidská slova nejsou nikdy dokonale přiléhá-
vá, ponechávají našemu myšlení onu drahocennou "vůli", jež
vytváří prostor pro otázku, která si pak žádá, abychom věc
znovu "přemyslili". Tak se neustále obnovuje křehká rovno-
váha mezi naším myšlením a žitou skutečností. V tomto "pře-
mýšlení" spočívá vlastní život lidské mysli.

Je-li tedy myšlení neustávajícím dialogem člověka se
sebou samým a s okolním světem, pak nezbytnou podmínkou
veškerého myšlení je důvěryhodnost jazyka, jehož prostřed-
nictvím se dialog vede. Ustavičným "pře-mýšlením" se naše
pojmy stále více diferencují, a tím narůstá i mnohoznačnost
slov, kterých užíváme. Aby se v této situaci zachovala mož-
nost dorozumění, musíme si udržet jakousi společnou, společ-

ně sdílenou referenci k tomu, "oč vlastně jde", "o čem je řeč"; a musíme mít důvěru, že naše slova jsou schopna, při vší mnohoznačnosti, tuto referenci v daném kontextu skutečně zajišťovat. Je velice obtížné tuto základní podmínku jakéhokoliv dialogu pozitivně formulovat; víme však velmi dobře, jak to vypadá, když tato podmínka chybí; výstižně to charakterizuje lidové pořekadlo "já o voze, ty o koze". Možnost dialogu, a tedy i myšlení, se zakládá na důvěře, že slova nás zásadně neklamou, že "vůz" nemůže znamenat "kozu" a naopak.

Teď už vidíme, jak by bylo možno lidskou mysl ochromit. Dvě věci jsou k tomu zapotřebí: vzít jí důvěru ke slovům, přesvědčit ji, že na ně není spolehnutí, že nemají se skutečností nic společného; a zadruhé, zmrazit přirozený, a tedy nepřilíš uspořádaný koloběh pojmů a slov a do jejich proměnlivých vztahů zavést mechanický pořádek. Živé pojmy ztuhnou, stanou se z nich normalizované stavební dílce zcela autonomní sémantické stavebnice, v níž budou slova fungovat prostě jako automatická návěští. Vznikne tak "nová řeč", kde budou slova neřílně spjata s určitými předem vymezenými, přísně kodifikovanými sémantickými obsahy, které bude možno už jen mechanicky spojovat do určitých předem naprogramovaných řetězců a sestavovat z nich potom rozmanité figury či obrazce. Takováto do sebe uzavřená řeč bude vysoce rezistentní vůči tlaku prožívané skutečnosti, její soběstačná logika bude takříkajíc nezranitelná. Nezbuďte zde žádný prostor pro otázku: jakékoliv tázání, a tedy i "přemýšlení" bude prostě "vytěsněno". Myšlení tím sice nebude principiálně znemožněno, bude se však, zbaveno možnosti vyjádření a sdělení, dusit "ve vlastní šťávě"; každý pokus o zrození myšlenky skončí nutně potratem. Lidská mysl bude prakticky ochromena.

To je tedy ta geniální metoda, jak bez viditelného násilí ovládnout člověka a přimět ho k totální poslušnosti. Politika si od nepaměti pomáhá lží; že se však přímo z jazyka, tohoto odvěkého prostředku komunikace, dá udělat nástroj moci, to je objev, bez něhož by byl totalitní režim dlouhodobě nemyslitelný. Tento režim se pochopitelně nezříká ani klasických, osvědčených prostředků, jako je izolace

od vnějšího světa a likvidace dějinné paměti, nejvíce však očekává od účinku "nové řeči" na lidskou mysl. Dobře totiž ví, že nic nezmohou informace zvenčí, natož pak němý apel minulosti, nebude-li lidská mysl schopna normálně pracovat. Chceme-li vytvořit "nového" (tj. totálně poslušného) člověka, musíme u něho především dosáhnout "přeměny vědomí", a té docílíme nejlépe tak, že mu vnutíme "novou" řeč. Přitom samozřejmě vůbec nezáleží na tom, bude-li se tvrzením oficiální propagandy věřit, nebo ne; stačí, když "nová řeč" získá monopol ve všech oblastech, které nějak souvisejí s politikou, ve všem, co se týká "věcí obecných". Potrvá-li tento monopol několik generací, výsledky se dostaví samy.

Jak funguje taková totalitní řeč v komunistickém provedení, o tom máme všichni dost a dost zkušeností. Připomeňme si tento mechanismus alespoň na několika příkladech.

Zmáčkneš třeba tlačítko "mír": rozsvítí se světýlko a naskočí "demokracie" a vzápětí na to "socialismus". Jiný možný řetězec: "mír" - "pokrok" - "lid" - "strana" - "socialismus".

Začneme odjinud a vyslovme "lid": opět se rozsvítí světýlko a najede "pokrok"; přehodí se automatická výhybka a už tu máme "objektivní zákonitosti dějinného vývoje", které nás dovedou k "vědeckému učení" a odtud rovnou do náruče "strany" jakožto jeho výlučné strážkyně. A tak, než se nadějeme, jsme opět v "socialismu", jehož je "strana" jedinou zárukou.

"Socialismus a demokracie jsou neoddělitelné."

"Mír a socialismus jsou neoddělitelné."

"Náš lid bytostně srostl se socialismem."⁺)

Všimněme si, jak tady srůstají samotné pojmy, takže jsou neoddělitelné. Vznikají pojmové drúzy, srostlice, které se pak do textu montují jako hotové panely (předobraz tohoto procesu můžeme sledovat v politické řeči předtotalitních formací, kde často "srůstají" pojmy "levice" a "pokrok", "pravice" a "reakce"). Pak už je zcela bezpředmětné, ba nemožné se doopravdy ptát, co je to mír, co je socialismus

⁺) V normální řeči by to byla děsivá metafora. V jazyce komunistické moci je to však zcela exaktní popis skutečnosti.

atd. Odpověď je už předem naprogramována: "mír" je ve skutečnosti "ideologický boj", "demokracie" je ve skutečnosti "uvědomělá podpora politiky komunistické strany" a "socialismus" je ve skutečnosti pouze jiný název pro uspořádání společnosti dle zásad "lidové demokracie". A skončíme zase u "strany", s jejímiž záměry a metodami se musíme volky nevolky "ztotožnit".

O tom tedy máme všichni zkušeností až dost. Tyto zkušenosti je však třeba reflektovat, a na to nemá každý čas, nemluvě o potřebném zalíbení v takovéto práci. Ono to vypadá jako hračka, když se takhle ve zkratce vykládám, ale popravdě jsou za tím léta analytického úsilí. A to jsme se omezili na ty nejjednodušší příklady. "Nová řeč" skýtá mnohem rafinovanější možnosti. Právě jsem pro osvěžení nahlédl do dnešního Rudého práva, a hned na první stránce vidím titulky "Výchova je zbraň". Jak to asi může působit na mysl prostého čtenáře, co to udělá s jeho důvěrou ke slovům, když vidí, že je možno výchovu přirovnávat k revolveru? Jsou tu ale ještě další souvislosti: víme přece, že v komunistické řeči také "kultura je zbraň". A právě tady můžeme plně vychutnat, s jakou suverénností zachází komunistická moc s jazykem. Nacisté, můžeme-li soudit dle známého výroku jednoho z jejich vůdců, hodlali vyřešit otázku kultury tak, že jí budou před očima držet revolver; komunisté řeší tuto otázku mnohem originálněji: přišli na to, že samotné mávání revolverem je možno nazývat "kulturou". A to je také výchovně mnohem účinnější, neboť prostřednictvím jazyka se nakonec docílí toho, že když zazní "kultura", vytane na myslí revolver. Takže už ani není nutno tím revolverem mávat.

x x x

S technikou "diametrální odlišnosti" dosáhla komunistická řeč pozoruhodných výsledků. V neposlední řadě k tomu dopomohla skutečnost, že tento postup, který by se jinak mohl jevit jako čirá svévole, byl od začátku podložen argumentací dalo by se říci filosofickou. Dostáváme se tak k poslednímu ze základních stavebních principů komunistické řeči, který svou důležitostí může soupeřit s principem jaderné

redukce: budeme jej nazývat principem velké sekvy. Stručně řečeno, tento princip umožňuje, aby dvojznačný, různorodý celek byl rozřazen ve dvě, a to na dvě jednoznačné, stejnorodé části, jež se vzájemně vylučují. Podle tohoto principu žije lidstvo ve dvou "diametrálně odlišných" světech, které nemají nic společného. Toto "třídní" rozdělení má svůj původ v oblasti sociálně ekonomické; odtud se pak přenáší do všech dalších rovin lidské existence: "třídní sekýra" zasahuje i sféru politickou, kulturní, etickou atd. Není již a nemůže být společných právních zásad ani společné morálky... Nevyhnutelným důsledkem tohoto mentálního rozkolení skutečnosti bude posléze rozpolcení samotné řeči. Jazyk si ce teoreticky není jev "třídní", avšak pomocí slov se dorozumíváme o našich pojmech, a jakmile je "třídně" podmíněno naše myšlení (jsou-li takto determinovány naše představy a ideje), pak se "diametrální odlišnost" a "nesouměřitelnost" nutně vztahuje i na významy slov, kterých užíváme. I bude se v každém z obou "světů" mluvit jinou "řečí"; taktáž slova se pro obě strany stanou vzájemně nesrozumitelná. Jakýkoliv dialog je pak zásadně a teoreticky nemožný, neboť - podle slavného výroku p. Štrougala - "obsah pojmů i povaha hodnot, o kterých je řeč, jsou nesouměřitelné".

Pohled na umění v buržoazní a naší socialistické společnosti se od sebe diametrálně liší. /.../ proto naše kritéria jsou některým buržoazním tvůrcům a především kritikům prostě nesrozumitelná. Jsme jiný svět."

(Jan Kliment: Umění pokroku, lidskosti, života:
RP 4.8.1979)

Údajně se tato "nesouměřitelnost" vztahuje pouze na otázky ideové; prakticky to však znamená, že se nelze domluvit takřka o ničem, neboť v podstatě vše, co se týká lidského života, může se stát ideovou otázkou. V "třídně rozděleném světě" lze se dohodnout leda o věcech ryze technické či mechanické povahy; možno vést dialog například o tom, jak stavět kosmické lodi nebo jak rozbíjet atomy; jakmile však běží o člověka a jeho osud na této planetě, je předem vyloučena jakákoliv možnost dorozumění: slova náhle získávají naprosto

odlišné, ba protichůdné významy podle toho, v jakém "třídním" kontextu se jich užívá.

Dnes je takřka neuvěřitelné, že Karel Čapek to vytyčil již roku 1924; ve svém článku Proč nejsem komunistou píše:

"Metoda komunismu je široce založený pokus o mezinárodní nedorozumění; je to pokus roztříštit lidský svět na kusy, které k sobě nepatří a nemají si co říci."

Stěží lze najít příklad, kde by se "sekyrnický" princip uplatňoval s větší názorností, než je tomu v případě pojmu demokracie. Stručně řečeno jde o to, že "diktatura" je ve skutečnosti "demokracie" a naopak. Otcem této podivuhodné myšlenky není nikdo jiný než sám Lenin, který tvrdil, že "diktatura a demokracie se nevylučují, ale vzájemně podmiňují". Na tomto základě pak komunistická řeč rozvinula vskutku mistrovskou dialektiku "velké sekyry". Pro ty, kdož nejsou s touto problematikou důvěrněji obeznámeni, musíme nejprve zmíněný výrok rozepsat i s příslušnými přívlastky. Tedy: diktatura proletariátu je (ve skutečnosti, tj. objektivně neboli v podstatě) novou (vyšší) formou demokracie - a naopak, demokracie (buržoazní) je (ve skutečnosti, tj. objektivně neboli v podstatě) zastřenou formou diktatury vykořisťovatelů čili fašismu.

Logika tohoto "třídního přístupu" je zhruba taková:

1. Stát je svou podstatou organizované násilí, jehož užívá vládnoucí třída proti třídám ovládaným.

2. Faktickou, reálnou moc nad společností má vždy ten, komu patří výrobní prostředky.

3. Jakým způsobem se tato moc prakticky uplatňuje, jakým pravidlem je výkon tohoto "násilí" podroben - toť otázka vedlejší, neboť na podstatě třídního panství se tím nic nemění; je to prostě jen otázka formy.

4. Z definice samé je tedy každý stát vposledku diktaturou. Dokud na světě trvá třídní boj, nemůže být stát jiný než diktátorský: buďto jde o diktaturu buržoazie nad pracujícími (stát kapitalistický), nebo o diktaturu pracující třídy nad třídami vykořisťovatelskými, resp. nad jejich "zbytky" (stát socialistický), Skutečným obsahem, jenž se

skrývá za jakoukoliv státní formou, není nic jiného než třídní diktát. Ba co víc, v třídním diktátu nutno spatřovat sám smysl a důvod státu jako takového, takže ani v budoucí beztřídní (komunistické) společnosti nebude stát jiný: státu prostě vůbec nebude, neboť jest mu zaniknouti spolu s třídními protivami.

Tak. A nyní pozorujme, jak se "velká sekyra" zatíná až do kořenů samotné řeči.

Rozlišovat u věcí "formu" a "obsah", jejich "podstatu" a "jevovou" stránku, hledat za vnějším "zdáním" pravou "skutečnost" - to všechno jsou úctyhodné myšlenkové postupy, které mají za sebou tisíciletou tradici západní filosofie. Proto také není na první pohled nijak zvlášť podezřelé, když komunistická řeč za rozličnými, samozřejmě (jak jinak) klamnými "formami" (politickými, právními, náboženskými atd.) hledá a odhaluje skutečný (tj. třídní, sociálně ekonomický) "obsah", když se rozmanitost a proměnlivost "pouhých jevů" snaží redukovat na jednoduché a neměnné "podstaty"; vždyť něco podobného dělají i mnozí profesori na západních universitách. Jenže ouha, to je právě to něšťastné zdání, které nám zakrývá pohled na skutečnost, takže nevidíme, jak při své rozšafné "vědecké" argumentaci třímá stranický ideolog "velkou sekyru" a rozpřahuje se již k rozhodujícímu záseku; a i když náhodou zahlédneme, jak osudná sekyra sviští vzduchem a dopadá, její účinek bude natolik nevidaný a ohromující, že nám přijde zatěžko uvěřit v jeho skutečnost a raději se vrátíme do uklidňující náruče původního zdání.

Neboť ta neuvěřitelně originální a troufalá operace spočívá v tom, že věc sama, kterou jsme dosud chápali jako celek "obsahu" a "formy", se rozštípne vedví, "obsah" a "forma", které jsme dosud pouze rozlišovali, se od sebe oddělí, takže je s nimi možno samostatně manipuloval.

"Podstatu" každé věci pak tvoří její "třídní obsah", jedině ten je "skutečný"; kdežto "forma" se jeví (ano, jeví se pouze, vždyť je to "pouhý jev") jako něco, co je k "obsahu" víceméně nahodile a čistě zvnějšku přidáno. Netřeba zdůrazňovat, že "formě" jakožto pouhému "zdání" přísluší nižší stupeň bytí než "obsahu", který představuje pravou "skutečnost".

A teď se podívejme, jak to vypadá s věcí, o kterou v tomto příkladu jde, totiž s demokracií. Její "podstatou", tedy jejím pravým obsahem je prostě a jednoduše - napovídá to sám název - "moc lidu", říká se také "lidová moc"; ta se však stává vpravdě "reálnou" teprve v podmínkách "socialismu", kdy se "lid" osvobozuje z jařma "vykořisťování". To je výchozí axiom, z něhož se odvozuje všechno ostatní.

Zaprvé z toho plyne, že v třídním kontextu "starého světa" je demokracie "pouhou formou", která je beznadějně odcizena svému "skutečnému obsahu". Tato formální demokracie slouží jen jako zástěrka skutečného stavu věcí. Je to "zastřená forma diktatury buržoazie", která může v podmínkách "zostřeného třídního boje" kdykoli přejít ve formu zjevnou neboli ve "fašismus"; mezi "buržoazní demokracií" a "fašismem" není tedy žádného podstatného rozdílu: jsou to prostě dvě různé formy "třídního panství buržoazie". Neboť z "třídního" hlediska (a nezapomeňme, že jedině třídní pohled je skutečně "vědecký", což je pravda axiomatická, kterou nelze nijak dokazovat) nezáleží na tom, jak se vládne, nýbrž kdo vládne; a vládne-li buržoazie, pak není "podstatné", dává-li své "diktatuře" demokratickou "formu"; činí tak jen z pragmatických důvodů, pokud je to pro ni výhodné (srv. proslulou Leninovu otázku PRO KOHO?); jakmile by však bylo ohroženo její "třídní panství", tu ihned zanechá přetvářky a nepohodlnou zástěru "demokracie" vymění za přílehavější fazónu "fašismu".

Zadruhé z toho vyplývá, že deklarovaný obsah "staré" demokracie není nic jiného než iluze a zároveň podvod. Iluze potud, že hodnoty, na něž se sama odvolává a od nichž odvozuje svou existenci, jsou za daných společenských podmínek nutně pouhou fikcí, jež nemá šanci na uskutečnění; podvod pak proto, že tento fiktivní obsah "staré" demokracie slouží k ideologickému zamaskování její skutečné funkce.

Nicméně, ani takováto pohříchu "formální" demokracie není docela bezcenná: habeas corpus je sice "pouhý jev", který nic nemění na "podstatě" společenského systému, má však určitou hodnotu, pokud se dá využít v boji za likvidaci "třídního panství buržoazie" a nastolení "skutečné moci lidu".

Skončí-li tento boj úspěšně, ocitáme se rázem v docela jiném, "novém" světě. Máme tu "novou" demokracii, demokracii "vyššího typu", která je s tou "starou" vpravdě nesouměřitelná: není zde nic, na základě čeho by bylo možno je porovnávat; jsou vskutku "diametrálně odlišné" jak "obsahem", tak "formou". Podívejme se na to podrobněji.

Tak nejprve "obsah": proti fikci "svobody, rovnosti, bratrství" stojí na druhé straně realita "lidové moci". Teprve zde, v "reálné" demokracii, mohou se tyto hodnoty konečně naplnit "reálným obsahem". To však neznamená, že by nyní tvořily její vlastní "obsah": neboť jejich "zreálnění" je pouhým důsledkem nastolení "skutečné moci lidu". Právě tato realita moci je podstatou "lidové" demokracie. "Buržoazní" demokracie trpí neřešitelným rozporem mezi svým fiktivním "obsahem" a skutečností společenského systému, v němž působí; nejenže zůstává "pouhým jevem" (to je úděl každé "formy"), jde tu o "jev" uměle spojený s cizí "podstatou": není divu, že toto nepřirozené spojení je tak vratké a nestabilní, že v "kapitalistickém" zřízení může být demokracie tak snadno nahrazena "fašismem", kde se "obsah" a "forma" ocitají konečně v souladu; "kapitalistická" společnost proto nemůže být nikdy skutečně demokratická. Kdežto v "socialismu", kde je "obsah" demokracie totožný s "podstatou" společenského systému, je tomu právě naopak: "socialistická" společnost nemůže nebýt demokratická, nezávisle na tom, jakou "formu" zde demokracie dostává. Takto se vysvětluje zdánlivě nepochopitelný fakt, že ani ty největší "deformace", "represe" a "nezákonnosti" nemohou ve skutečnosti nikdy ohrozit "hluboce demokratický" charakter "socialistického" zřízení, neboť tak jako občanská práva v "kapitalismu", tak i koncentrační tábory v "socialismu" jsou pouhým "jevem", který nic nemění na "podstatě" společenského uspořádání.

"Socialistická demokracie je především funkcí komunistické přestavby a výstavby. Je funkcí naplnění historického poslání dělnické třídy."

(E. Kučera: Humánnost socialistické demokracie, RP 22.9.1978, podtrhl P.F.)

Přitom nesmíme zapomínat, že "lid", resp. jeho jádro, jímž je "dělnická třída", se může "reálně" chopit moci a udržet si ji jediné tehdy, je-li veden a řízen "stranou", která vyjadřuje jeho "skutečné" zájmy a ukazuje mu, za co vlastně má bojovat. Není proto divu, že v komunistické řeči se "strana" označuje jako jádro či zdroj "socialistické demokracie". A je tedy naprosto logické, že účast "lidu" na řízení, jakožto výkon jeho "skutečné moci", nemůže spočívat v ničem jiném než v souhlasu, resp. ve ztotožnění s politikou "strany". Takový je reálný obsah demokracie v třídním kontextu "nového světa".

Tento závěr je v plném souladu s principem jaderné redukce (srv. leninskou zásadu, že "strana je jádrem moci"), jakož i s principem neomylnosti ("bez její vedoucí úlohy je socialistická demokracie nemyslitelná").

A jak je to s "formou"?

Idealista by mohl naivně očekávat, že v tomto "novém světě" najde odcizená forma konečně svůj reálný obsah, a že tedy dojde k historické události jejich šťastného spojení. Žel, není to tak jednoduché. Předně, tato forma se během své odcizené existence důkladně zkompromitovala tím, že plnila známé vedlejší úkoly: zastírala skutečnou povahu kapitalistického zřízení. Nuže, "socialistická" demokracie nic takového nepotřebuje: "lidová moc" nemá co zakrývat, může vystupovat bez zástěrky, nemusí se stydět za krásnou nahotu své "třídní podstaty"; může hrdě ukazovat své "zdravé a pevné kořeny", které tkví v "totožnosti cílů politiky komunistické strany a životních zájmů pracujících". Tak jaké pak formality. Když někdo "překáží", "lid" ho prostě "smete s cesty", bez dlouhých cavyků ho vykáže na "smetiště dějin". Pro zdravý a dynamicky se rozvíjející organismus "lidové moci" je mnohem přiměřenější formou diktatura: diktatura "proletariátu", tj. v "podstatě" (dovedeme-li jadernou redukci až do konce) diktatura stranického vedení. Tato diktatura je zprvu namířena proti "vykořisťovatelským třídám", pak už jen proti jejich "zbytkům", a posléze proti "asociálním jedincům", kteří zatvrzele odmítají přijmout své "nejvlastnější" zájmy za vlastní.

Nu dobrá, namítne náš nepolepšitelný idealista, ale teď, když už máme co činit jen s hrstkou jednotlivců, nebylo by snad možno tak nějak adoptovat onu odcizenou formu a spojit ji konečně s revolučním obsahem? Blážínek! Pořád mu chybí vědecký přístup. Nechápe, že "forma" je pouhý "jev", a jako taková je vždy konkrétně historicky podmíněna, závisí na měnících se třídních poměrech. Ovšemže "diktatura proletariátu" je formou přehodnou, která je nezbytná jen tak dlouho, dokud hrozí (byť jen potenciálně) recidiva starých společenských pořádků; pak ji vystřídají formy další: "rozvinutý socialismus" nebo "všelidový stát". (Není, pravda, tak docela jasné, proti komu se pak "třídní diktát" bude uplatňovat: stát by vlastně měl už pomalu odumírat... Ale s tím si straničtí ideologové jistě nějak poradí.) Proč bychom se však měli vracet k formě, kterou společenský vývoj dávno překonal? Vždyť hlavní vymožeností "socialismu" je přece jednota "lidu", zbaveného "vykořisťovatelů"; garantem této jednoty je "strana", která vyjadřuje a sjednocuje zájmy všech tříd a vrstev společnosti; díky tomu je "strana" schopna na základě "vědeckého učení" formulovat jednotnou koncepci rozvoje a řídit "pracující" při jejím uskutečňování. K čemu by tedy "socialistická demokracie" potřebovala tzv. pluralitu? Zavádět v "socialismu" pluralitní politický systém, to by byl umělý a násilný anachronismus, znamenalo by to zanášet do "jednotného organismu" nákazu nesouladu, různosti, rozkladu, ohrozit jeho zdravou podstatu "buržoazními bakteriemi". Ze "staré" formy lze podržet nanejvýš některé dekorativní prvky, jako je volební rituál, zasedání parlamentu, nebo i existence přidružených politických stran, ale jen potud, pokud tím není dotčeno vůdčí postavení "strany" jakožto výlučného mluvčího "lidu".

Ostatně rozvoj "nové demokracie" s sebou přináší též nové, adekvátnější formy: jednou z nich jsou například "dopisy pracujících"; nebo "pracovní hrdinství". Přitom však nesmíme zapomínat, že i tyto nové formy jsou zase jen "pouhé" formy, že patří k té proměnlivé "jevové" stránce skutečnosti, za níž musíme vždy vidět to "podstatné", tj. "třídní obsah": takže i kdyby "pracující" nakrásně přestali psát, ba co hůř,

kdyby se všeobecně rozmohlo lajdáctví, pracovní nekázeň, neodpovědnost a korupce, byla by "naše socialistická demokracie" sice "jevově" ochuzena, ale na její "podstatě" by to nic nezměnilo.

Nuže tedy, ať hledáme sebedůkladněji, nikde nic společného. Společné zůstalo opravdu jen slovo demokracie. "Velká sekýra" odvedla čistou práci.

x x x

V poslední době dochází v komunistické řeči k určitým změnám. Nejnápadnější je výrazný posun ve směru větší otevřenosti vůči realitě. V oficiálním tisku se rozšířilo spektrum "povolených" témat, píše se o skutečnostech, které v naší "socialistické společnosti" donedávna "neměly místo" (např. degradace životního prostředí nebo toxikomanie mladistvých), připouští se dokonce, byť jen váhavě a polohlasem, leccos, co se ještě nedávno výslovně popíralo (např. potřeba uvést náš právní řád do souladu s mezinárodními pakty o lidských právech). To je sice navenek změna velmi působivá, zásadně však nepřináší nic nového. Do značné míry tu jde jen o změnu v cenzurní praxi, a ta byla vždycky proměnlivá. Čím přísnější bylo předchozí utajování všeho možného i nemožného, tím větší relativní efekt má samozřejmě nyní, byť jen nepatrné a velmi opatrné uvolnění. Eventuální změny v povaze komunistické řeči samé nutno hledat v rámci jejího monopolu. A tu je třeba si uvědomit, že ani tento monopol nemá jednu provždy dané pole působnosti: jeho hranice se mohou rozšiřovat a zase zužovat v závislosti na změnách stranické "linie"; dokud tyto posuny určuje a kontroluje sama "strana", není monopol "nové řeči" nikterak ohrožen. Pouhý fakt, že některé oblasti společenského života byly z monopolu uvolněny, neznamena ještě, že by se v komunistické řeči něco zásadně změnilo. Této otázce bude ovšem třeba věnovat zvláštní pozornost.

Jsou také změny ve slovníku: objevují se takové termíny jako "pluralismus" a "právní stát"; komunistická řeč náhle objevuje jakési "všelidské hodnoty", což předpokládá urči-

tou relativizací "třídního přístupu". To je jistě neobvyklé a svým způsobem překvapující: bude třeba prozkoumat, zda tyto terminologické novoty věští nějaké změny v samotné struktuře komunistické řeči, anebo zda tu běží o pouhé pokračování v "expropriačním" procesu, který tak dobře známe z dřívějších.

Co však je nespornou novinkou, toť samotné heslo "přestavba". Do jazyka komunistické moci jako by vtrhl živel metaforický. Ne že by se tu byly dříve metaforicky nevyskytovaly: vděčně vzpomínáme na "smetiště dějin", na "buržoazní bakterie" a zvláště na proslulé "kolo dějin", které se nepřátelé socialismu snaží "obrátit zpět"; tato a mnohá jiná obrazná vyjádření aspoň trochu zpestřovala doktrinářskou šedí oficiální mluvy, dodávala komunistické řeči charakteristický kolorit. Byly to však pouhé přísady, nikoli stavební kameny. Nyní se metaforický výraz stává klíčovým slovem, ústředním heslem vší propagandy. To nás staví před novou situací: Najednou nevíme, na čem jsme. Znalost starých, zaběhaných principů nám tu mnoho nepomůže. "Přestavba" už ve svém doslovném smyslu je slovo mnohoznačné, lze si pod ním představovat mnoho různých věcí. K tomu ještě přistupují rozmanité odstíny, které slovo získává při překladu z jednoho jazyka do druhého. Bůh ví, jaké konotace může mít pro Rusy "perestrojka"; víme však dost dobře, co všechno může zahrnovat česká "přestavba". Je možno přestavět kostel na skladiště nebo klášter na kasárna; spolu s vnější podobou mění se i účel stavby, a tomu se podřizuje její vnitřní struktura. Ať se však přestavbou účel mění, nebo ne, zpravidla zůstává z původní stavby jen málo nebo nic (většina dochovaných historických staveb - zámků, chrámů či paláců - prošla během staletí třeba i několikerou přestavbou, přičemž stopy jejich dřívějších podob, pokud se nějaké zachovaly, jsou patrné vesměs jen v nepodstatných detailech). "Přestavbu" však možno chápat též ve smyslu "rekonstrukce", kdy naopak běží o to vrátit stavbě její "původní" podobu, ať už historicky doloženou, nebo jen předpokládanou (viz např. četné novogotické přestavby z minulého století). V moderní "vědecké" péči o památky znamená rekonstrukce už téměř samozřejmě, že se stavba "očistí" od pozdějších slohových

příměsí či nánosů, zbaví se tedy "deformací", které na ní další stavební vývoj zanechal (to je ovšem velice kontroverzní téma, a tak je radši nechme na pokoji; poznamenejme jen na okraj, že tato tendence k "puristickým" rekonstrukcím mívá někdy až omračující výsledky: např. v případě "původně" gotického domu U zvonu na Staroměstském náměstí zašli restaurátoři tak daleko, že si před ním popletený Pražan připadá jako pan Brouček v 15. století).

Jak vidíme z uvedených náznaků, doslovný smysl slova "přestavba" je tak široký, že není divu, může-li toto slovo v přeneseném smyslu znamenat opravdu nejružnější věci. Kdo ví, zda právě to není důvodem, proč bylo vybráno jako symbol "nové linie". "Přestavba" v politice, v hospodářství a dalších oblastech společenského života - pod tím si lze představovat ledacos. V našich konkrétních podmínkách se škála možných významů rozprostírá mezi dvěma extrémy: "přestavba" jako návrat k "odkazu Února", jeho nové oživení, a na druhé straně "přestavba" jako překonání jeho tíživého dědictví. Jisté je pouze jedno: nechceme-li dopadnout jako naivní hlupáčkové, musíme se úzkostlivě vystříhat toho, abychom si pod tento pojem dosazovali ten význam, který by nám vyhovoval, který nám připadá žádoucí. S heslem "přestavby" přišla "strana", která ve svých rukou soustřeďuje veškerou moc. Je proto na nejvyšší důležité, abychom si nejprve udělali představu o tom, co ona touto metaforou míní, v jakém smyslu tohoto symbolu užívá. Jenom tak můžeme zjistit, jaké jsou skutečné záměry režimu. (Pak teprve můžeme sami vstoupit do hry a prosazovat své vlastní koncepce.)

Dá se předpokládat, že odpověď na otázku po oficiálním smyslu "přestavby" najdeme nejspíš opět v komunistické řeči samé, v onom osvědčeném zrcadle, které si režim nastavuje. Musíme se tedy pustit do kritické analýzy materiálu, který nám k tomu oficiální tisk tak štědře poskytuje, a zkoumat krok za krokem, přináší-li současný vývoj komunistické řeči něco vskutku nového, mění-li se nějak její vnitřní struktura. Aby bylo s čím srovnávat, museli jsme především fixovat její domavadní podobu; v dalších statích budeme publikovat výsledky našeho pátrání.

(únor 1989)